

A FRANKOFON EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG A HIDEGHÁBORÚ KEZDETÉN

RECENZIO

Fejérdy Gergely *L'Europe francophone et la Hongrie au début de la guerre froide. Les relations diplomatiques et culturelles entre les pays francophones de l'Europe occidentale et la Hongrie de 1944 à 1956*. Paris, Honoré Champion Éditeur, 2014, 607 p.

/Bibliothèque d'études de l'Europe centrale. Collection dirigée par Daniel Tollet. 14. « Série Histoire contemporaine » sous la direction de Frédéric Dessberg/

Az utóbbi évek örömdetes fejleménye, hogy a magyar–francia kapcsolatok 1945 és 1990 közti időszakának tanulmányozásához immár igen jelentős és egyre bővülő szakirodalom áll rendelkezésünkre. Fejérdy Gergely könyve, amely a szerző 2009-ben a Sorbonne Paris IV Egyetemen megvédett doktori disszertációja alapján készült, a két ország közti klasszikus diplomáciai kapcsolatok bemutatásánál jóval többre vállalkozik. Egyrészt Franciaországon túl bevonja vizsgálódásaiba a külkapcsolataiban szintén a francia nyelvet használó Belgiumot és Svájcot is. Másrészt a diplomáciai-politikai viszony alakulásának részletes bemutatásán túl a gazdasági és kulturális összefüggésekre is bőségesen kitér. És mindezt a kelet-közép-európai térség egészének összefüggésrendszerébe ágyazza.

Fejérdy Gergely tekintélyes méretű, több mint 600 oldalas monográfiájának megírásához hatalmas mennyiségű forrást dolgozott fel. A nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó általános összefüggések megvilágításához nem csupán a legújabb, főként francia nyelvű szakirodalmat használta fel, de merített a historiográfia korábbi évtizedeinek időtálló műveiből is. A szerző elmélyült levéltári kutatásokat folytatott a négy vizsgált országban, különösen Franciaországban és Magyarországon. Az érintett külügyminisztériumok dokumentumain túl kezébe vette a NATO és a francia katonai hírszerzés vonatkozó iratait is. A francia és belga katolikus levéltárakra is kiterjedt figyelme.

Franciaország, Belgium és Svájc valamint Magyarország 1944 és 1956 közti viszonyának bemutatását a szerző nagy ívű gondolkísérlet keretében végzi el. Ennek lényege három olyan európai ország külpolitikájának az összehasonlítása, amelyek nemzetközi státusa különbözik ugyan, van azonban egy közös nyelv, kulturális közösség és számos történelmi kapcsolódás. A könyv alaphipotézise szerint valamely ország nyelve befolyásolhatja külpolitikai választásait: Franciaország, Belgium és Svájc egyaránt használja a francia nyelvet – természetesen az egymás közti hivatalos interakciók során is. A szovjet befolyás alá került Magyarországgal összefüggő eseményekre (pl. a Rajk-per, Nagy Imre 1953-as miniszterelnöki kinevezése) adott reakciók jól dokumentálható lehetőséget adnak az összehasonlításra. A vizsgálat kiértékelhetőségét növeli, hogy Fejérdy a külpolitikai

konvergenciát konkrét ország (ill. országcsoport) vonatkozásában, egy részletesen kutatható időtávot kiválasztva figyeli meg. Induktív módszer alkalmazásával a tények részletes feltárásából és bemutatásából indul ki. Úgy véli, hogy a három, általa frankofónnak nevezett európai ország külügyi rendszerében szövődő hivatalos és félhivatalos személyes kapcsolatok – amelyeket megkönnyít a közös nyelv – hatással vannak a diplomáciai döntésekre is.

A három ország budapesti követségeit számos közös „élmény” is összekötötte: így például 1948. szeptember 16-án a magyar hatóságok letartóztatták Lucien Gouazé kapitányt, a francia katonai hírszerzés bécsi vezetőjét és sofőrjét a budapesti belga követségről kifelé jövet. A kapitánynak sikerült a nála lévő anyagokat a belga követségen hagyni, így nem tudták rábizonyítani magyarországi tevékenységét. Mindazonáltal elítélték, és a Szovjetunióba hurcolták. Az eset kapcsán bebörtönözték a belga képviselőt egy francia származású munkatársát valamint a két követséggel kapcsolatban álló több magyar állampolgárt is.

Az alkotó meggyőzően érvel amellett, miért is tekinthető jó választásnak a francia nyelv: hosszú ideig elsődrendű szerepet játszott a diplomáciában, és, ahogyan fogalmazza: „sok ember képzeletében a humanista értékek és főként a kultúra hordozója...”. Ezek az asszociációk szerint „különös egyetemességgel és nyitottsággal” ruházzák fel ezt a nyelvet, ami még inkább alkalmassá teszi a nemzetközi kommunikációban való felhasználásra. Ezzel magyarázza Fejérdy azt a tényt, hogy noha Belgiumban és Svájcban csupán a lakosság egy részének az anyanyelve a francia, mindkét ország külkapcsolataiban mégis ezt használja.

A műben feldolgozott mintegy 12 év fejleményeit négy periódusra osztva (1944–1947, 1947–1949, 1950–1953, 1953–1956) mutatja be a szerző, az egyes időszakokat kismonográfia terjedelmű részekben előadva. A kifejtés módja minden esetben a következő: előbb meghatározza, hogy az adott korszakban milyen helyet töltöttek be a vasfüggöny mögötti országok, különösen Magyarország a három frankofon ország külpolitikájában. Majd a kétoldalú kapcsolatok részletes bemutatása következik, azok politikai, gazdasági és kulturális vetületeit egyaránt tárgyalva. Szót ejtve az emigráció fontosnak ítélt témájáról is.

Az Első rész az 1944. márciustól 1947. júniusig tartó szakaszt állítja eléünk, vagyis a második világháború végétől a hidegháborús viszonyok kialakulásáig tekint. Ebben az időszakban ment végbe a diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele és a szemben álló blokkok kialakulása. Fejérdy bizonyos hasonlóságot mutat ki a három vizsgált államnak a térségünkkel és benne Magyarországgal kapcsolatos magatartásában: igyekeztek minél gyorsabban helyreállítani a hivatalos kapcsolatokat Kelet-Közép-Európa államaival, Csehszlovákiát és Lengyelországot kulcsfontosságúnak ítélve Európa biztonsága és gazdasági újrakezdése szempontjából. Igyekeztek továbbá támaszt találni egy esetleges újabb német megerősődéssel szemben és megfigyelőállásokat létesíteni a szovjetek kialakuló érdekszférájában. E hatalmak a szerző szerint tartottak attól, hogy a szovjet befolyás erősítése végett Moszkva beveti a pánszlávizmus és az ortodoxia kulturális fegyvereit is. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy mégis bizonyos optimizmussal közelítettek a régiókhöz – különösen Magyarországhoz a hivatalos kapcsolatok felvételének nagy nehézségei ellenére is. Úgy érezték ugyanis, hogy Magyarország képes erőteljes ellenállást kifejteni a kiépülő szovjet uralommal szemben,

amiben az 1945-ös választás eredményei és az 1947-es békeszerződés aláírása csak erősítették őket.

A párhuzamosságok mellett Fejérdy felhívja a figyelmet Párizs, Brüsszel és Bern Magyarországgal kapcsolatos magatartásában megfigyelhető különbségekre is. Elemzése szerint a főként presztízisére és kultúrájának tekintélyére támaszkodni igyekvő Franciaország volt a leginkább derűlátó a kétoldalú kapcsolatok fejlődési perspektíváit és országunk jövőjét illetően. Svájc ennél realistábban ítélte meg az ország lehetséges mozgásterét a kialakuló szovjet blokkon belül, és főként a gazdasági kapcsolatok fejlesztését igyekezett előtérbe állítani. Belgium volt a legborúlátóbb az aggasztó szovjet térfoglalás miatt.

Magyarországnak a három frankofon európai országhoz való hozzáállásában a szerző sok hasonlóságot fedez fel. Budapest igyekezett felhasználni azokat a külpolitikai elszigeteltségből való kilábalásra, a gazdaság háború utáni újraindítására. Arra törekedett, hogy kultúrája révén bizonyítsa függetlenségét a germán és a szláv világgal szemben. Fejérdy rámutat, hogy egyes társadalmi csoportok számára a három frankofon ország képviselte bizonyos értelemben a nyugati kultúrát, valamiféle „harmadik utat” a szuperhatalmak között. A kétoldalú diplomáciai kapcsolatok fejlődését 1944–1947-ben mindazonáltal fékezte a franciaországi és belgiumi magyar hadifoglyok ügye, valamint a kommunisták növekvő befolyása Magyarországon.

A Második rész az 1947. júniustól 1949. decemberig tartó időszak fejleményeit tárgyalja. Fejérdy megfigyelései szerint a három frankofon ország Kelet-Közép-Európa felé irányuló külpolitikája ekkoriban tovább közeledik egymáshoz. Felismerik, hogy fel kell adniuk a két szuperhatalom közötti minden közvetítő szerep kísérlétével. Ennek nyomán politikájuk fokozatosan két cél megvalósítására redukálódik: megkísérlik megtartani a megfigyelőhelyüket a vasfüggöny mögött, és lépéseket tesznek nemzeti érdekeik védelmére (pl. a vállalatok köztulajdonba vételével összefüggésben, kém- és ezzel összefüggő kitiltási ügyekben, a nyugati külképviseleteknek a külvilágtól való elszigetelésével kapcsolatban). Fel kell ismerniük, hogy cselekvési terük szinte a nullára csökkent, és az államközi kapcsolatok helyét torz módon a kommunista pártok közti kapcsolat kezdi átvenni. A belga és svájci külpolitika 1947 nyarától már nagyon óvatos. A francia diplomácia Nagy Ferenc miniszterelnök lemondását és számos magyar politikus nyugatra menekülését ugyan aggasztónak látta, 1948 tavaszáig mégis megőrzött bizonyos derűlátást.

Az 1950. januártól 1953. májusig terjedő periódust feldolgozó Harmadik részből megtudhatjuk, hogy a három frankofon ország külpolitikája ez időre még közelebb került egymáshoz, és kapcsolatuk tovább erősödik az 1949–1950. nemzetközi megrázkódtatásai következtében (1949. augusztus: az első sikeres szovjet atombomba-kísérlet, október: a Kínai Népköztársaság megalakulása, 1950. június: a koreai háború kirobbanása). Párizsnak, Brüsszelnek és Bernnek a csatlósállamokkal fenntartott kapcsolatai teljesen formálissá válnak. Fejérdy megállapít bizonyos különbségeket a régió egyes országaihoz fűződő viszony alakulása tekintetében: a Magyarországgal fenntartott kapcsolat szerinte kevésbé romlott, mint a geopolitikailag fontosabbnak ítélt Lengyelországgal és Csehszlovákiával. Jugoszlávia a szovjet blokkból való kiugrása okán egészen más elbírálásban részesült. A három ország

külföldi vezetése bizonyos habozás után úgy döntött, hogy a rengeteg nehézség ellenére a magyarországi diplomáciai jelenlétet mindenáron megőrzi a megfigyelőpont megtartása és az ellenzéki elemek bizonyos mérvű támogatása érdekében. E politika részeként a frankofon európai országok budapesti követségei nem csupán nagyon szorosan követték az egyházak helyzetének alakulását, amelyek elsődleges szerepet játszottak a kommunista rendszerekkel szembeni ellenállásban, de több alkalommal segítettek is azokat. Belgium 1950-ben felajánlotta, hogy befogadja a feloszlott szerzetesrendeket. A francia követség részt vett a magyar Katolikus Egyház és a Vatikán közötti kapcsolattartásban közvetítve a fogságban lévő Mindszentyről bizonyos információkat. Svájc pedig a humanitárius segítségen túl a protestáns egyházakkal és a Katolikus Egyhazzal egyaránt fennálló kapcsolatai révén igyekezett pontos értesüléseket szerezni a szovjet blokkbeli vallási helyzetről.

A szerző szerint továbbra is problémát jelentett, hogy a kétoldalú kapcsolatok, így a kulturális kapcsolatok is nagyrészt a kommunista pártok közt bonyolódtak, beleértve a kommunista befolyás alatt álló szakszervezetek és a nemzetközi békemozgalom által generált kapcsolatokat is. A magyar külügy viszont a három frankofon országban egyre jobban megszerveződő, egymással összeköttetési hálózatokat kialakító antikommunista emigrációt tekintette a fő nehézségnek. A három vizsgált ország diplomáciája számára a kétoldalú viszony alakulása Sztálin haláláig nem tűnt perspektivikusnak. Egyedülálló ugyanakkor a szovjet blokkban, hogy a budapesti Francia Kulturális Intézet a jogi státusa körüli bizonytalanságok ellenére megszakítás nélkül működhetett az egész korszakban.

Az 1953. júniustól 1956. októberig tartó időszakot bemutató Negyedig rész szerint a három frankofon ország közti kapcsolat és együttműködés még inkább megerősödik. Mindhárom fővárosban feléledt a remény, hogy a Sztálin halála után hatalomra került új szovjet vezetőkkel folytatott tárgyalások során megoldódnak az akut nemzetközi kérdések, ezért a két szembenálló blokk közti közeledést szorgalmazták. Nincsenek azonban átütő eredmények. Nagy Imre 1953. júliusi kormányprogramja különös reménységgel töltötte el a három állam diplomatáit. Voltak is gesztusok magyar részről. Így például 1953. augusztusban enyhítették a nyugati diplomatákkal szemben 1951. januárban bevezetett Magyarországon belüli utazási korlátozásokat. Megfigyelhető volt továbbá bizonyos korlátozott nyitás, főként a kultúra területén: nagyobb számban beengedtek nem marxista művészeket és tudósokat, szélesebb lehetőségek kínálkoztak a francia nyelv oktatására. Mindezek célja azonban Fejérdy szerint inkább a propagandalehetőségek külföldi szélesítése volt. A három frankofon országban található magyar követségek elszigeteltsége tovább fokozódott, mivel szinte csak a helyi kommunista pártokkal és azok szimpatizánsaival álltak kapcsolatban. A Rákosi vezette visszarendeződés miatt pedig a kedvező változások hatása csak korlátozott lehetett.

Újabb pozitív elmozdulást Franciaország, Belgium és Svájc Magyarországgal való viszonyában a szerző 1956 nyarára vonatkozóan, Rákosinak a hatalomból való eltávolításával összefüggésben állapít meg: ezt követően gyorsütemű nyitást ír le főként a kultúra és a gazdaság tekintetében. A forradalom előestéjén a három frankofon ország külügyi vezetése az olvadás nyomán végbement reformok okán Magyarországot az egyik legígéretesebb csatlósállamnak látta. Felmerült, hogy a követségeket nagykövetség rangjára emelik, ill.

tervek születtek parlamenti képviselők kölcsönös látogatásáról – mindezen törekvések azonban hosszú időre megghiúsultak az 1956-os forradalom szovjetek általi leverése miatt...

A monográfia következtetéseiben Fejérdy Gergely először sorra veszi, hogy a három vizsgált frankofon állam Magyarországgal kapcsolatos percepciójában mely közös pontok figyelhetők meg, majd rátér a könyve elején felvázolt, a frankofónia hatásával kapcsolatos gondolatkísérletének bővebb kifejtésére és kiértékelésére.

A francia, a belga és a svájci külpolitika – Fejérdy kutatásai szerint – úgy tekintettek Magyarországra főként Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után, mint a Szovjetunió kísérleti terepére a szovjet blokkon belül. Úgy vélték továbbá, hogy kitűnő lehetőséget nyújt a moszkvai vezetésen belüli erőviszonyok tanulmányozására is. A vasfüggöny többi államához képest kevésbé tűnt számukra agresszívnek, amit abból eredeztettek, hogy a Szovjetunió kisebb mértékben használta a nemzetközi porondon. Azon a véleményen voltak, hogy a magyar kommunista rendszert kizárólag a szovjet hadsereg jelenléte teszi lehetővé. Háborús konfliktus esetén Magyarország a szovjet blokk leggyengébb láncszeme lenne. Úgy látták, hogy a magyar lakosság mély kommunizmusellenessége és nacionalista érzelmei nem tesznek lehetővé ősziinte hosszú távú együttműködést egy szláv nagyhatalommal.

Fejérdy Gergely könyvének egyik legérdekfeszítőbb része a frankofon tényezők kimutatása a vizsgált négy ország interakcióiban. Érvelésében vannak valóban meggyőző, kevésbé helytállónak tűnő és inkább érdekességnek tekinthető részletek egyaránt. Az erős érvek közé sorolom, hogy a vizsgált időszakban a svájci és a belga diplomácia irányítói országuk francia nyelvű vidékeiről származtak. A Magyarországon szolgáló svájci diplomaták többsége és nagyszámú a belgák közül franciául végezte tanulmányait. Némelyek közülük Franciaországban is tanultak, vagy Franciaországban is szolgáltak diplomataként a két világháború között. A francia külügy nagy figyelemmel követte frankofon szomszédjainak a szovjet csatlósállamok irányában tanúsított politikáját és megfigyeléseiket (pl. a berni francia nagykövetség rendszeresen küldte a térségünkkel foglalkozó svájci cikkeket Párizsba). A három frankofon ország rendszeresen támogatta egymást Kelet-Közép-Európa kapcsán, kiemelve, hogy az egyaránt NATO-tag Franciaország és Belgium között még szorosabb együttműködés alakult ki. Kevésbé tartom viszont helytállónak, amikor a szerző a frankofon országok budapesti misszióvezetőinek erős szolidaritását azzal támasztja alá, hogy: „Bizonyos esetekben még értesüléseiket is megosztották egymással.” (538. o.) Ez ugyanis egymással baráti viszonyt ápoló országok követségeinek napi munkagyakorlatához tartozik. Az sem lehet betudni a frankofon közösség összetartó erejének, hogy az 1950-es évek elején a magyar Külügyminisztériumban szovjet mintára olyan hivatali struktúrát alakítottak ki, amelyben a három frankofon ország ugyanazon földrajzi egységgel, a Nyugat-Európával foglalkozó részleghez került (539. oldal).

Inkább a hasznos és érdekes adalékok, mint az érvek közé sorolom a korabeli magyar külügyi rendszer frankofon elemeinek számba vételét. Fejérdy Gergely művéből megtudhatjuk, hogy a magyar Külügyminisztérium a budapesti diplomáciai missziókhoz küldött hivatalos dokumentumaiban a magyar mellett következetesen a franciát használta (1953-tól az orosz is). Több olyan magyar diplomata is teljesített szolgálatot Párizsban,

Brüsszelben és Bernben, akik Franciaországban végezték tanulmányaikat, vagy egymást követően több frankofon országban is dolgoztak. A legjobb példa erre Kutas Imre, aki 1953-ban ügyvivő volt Svájcban, 1954 és 1958 között a párizsi magyar diplomáciai missziót vezette, majd 1958–1960 között a brüsszeli kirendeltséget irányította. Fejérdy több olyan, az 1945 utáni magyar külpolitikában szerepet játszó személyt említ, akiknek előéletében hangsúlyosan megfigyelhető a frankofon elem: egyesek Moszkva küldöttjeiként aktív szerepet játszottak a francia és belga kommunista munkásmozgalomban: így például Berei Andor, 1949–1954-ben külügyminiszter-helyettes 1934 és 1945 között Moszkva küldöttje volt a belga kommunista pártban. Gerő Ernő a két világháború között hosszú ideig a Kominternt képviselte a belga és a francia kommunista pártban. Az eredetileg francia nyelvtanár Rajk László, 1948–1949-ben külügyminiszter, tanulmányai egy részét Párizsban végezte, és a spanyol polgárháború után Franciaországban élt menekültként. Maga Rákosi is beszélt franciául...

A szerző arra az összefoglaló következtetésre jut, hogy a Franciaország, Belgium és Svájc Magyarországgal kapcsolatos külpolitikájában szerepet vállaló diplomaták tevékenységére befolyással bírt „a közös frankofon eredetük, képzettségük, hálózataik, amelyben gyakran a magyar résztvevőkkel (főként olyan emigránsok, művészek és magas rangú hivatalnokok, akik tanulmányaikat külföldön végezték...) is osztoztak.” A szerző véleménye szerint ezen tényezők hatása nem szűnt meg teljesen a hidegháborús viszonyok beköszöntével sem.

A frankofónia erőteljes nyelvi és kulturális jelenléte a vizsgált „történetben” aligha vonható kétségbe. Az ezt hordozó elemek összegyűjtése számos érdekes tudásanyaggal szolgál a korszak megismeréséhez. Mindez azonban – megítélésem szerint – nem támasztja alá bizonyító erővel a frankofón tényező elsőrendű hatását az események alakulására. Franciaországnak az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával való stratégiai szövetségi kapcsolata a nyelvi, kulturális és mentalitásbeli különbségek ellenére is igen szoros együttműködést tudott eredményezni a szovjet érdekszférába került Magyarországon is.

Fejérdy Gergely hatalmas mennyiségű levéltári és könyvészeti anyagra támaszkodó, kiválóan megírt monográfiája mindazonáltal nagy jelentőségű hozzájárulás a kelet-nyugati kapcsolatok, a hidegháború történetének kutatásához, a szovjet térfoglaláshoz való nyugati hozzáállás tanulmányozásához, az európai frankofon országok sajátos szempontjainak megismeréséhez. Ahogyan George-Henri Soutou a mű előszavában írja: „Ez a könyv válasz azoknak, akik túl gyorsan jelentik ki, hogy a hidegháború idején Nyugat-Európa túl könnyedén hagyta sorsára Kelet-Európát: a valóság ennél végtelenül bonyolultabb.”